

Krajč, Rudolf; Skružný, Ludvík

Výzkum středověké pekárny v Soběslavi, okr. Tábor

Archaeologia historica. 1988, vol. 13, iss. [1], pp. 117-131

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139756>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20241018

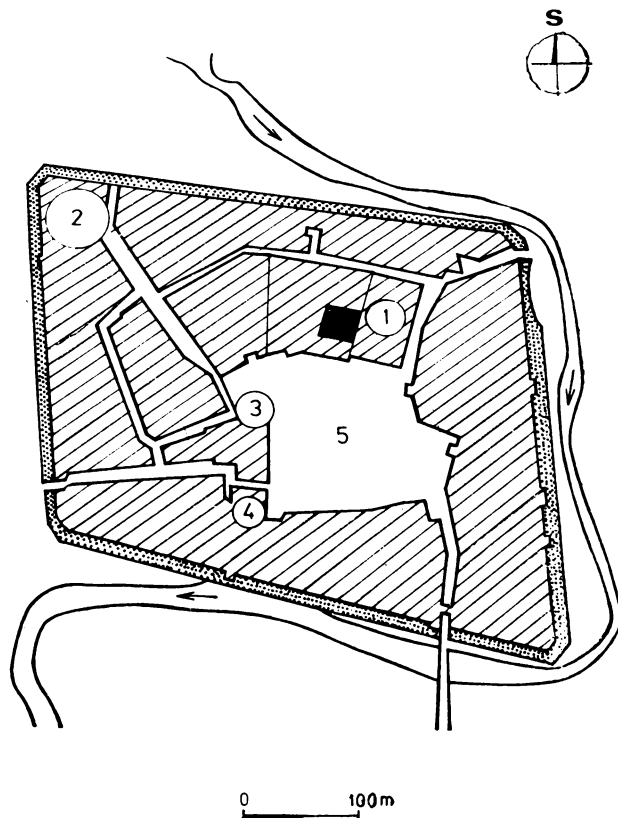
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Výzkum středověké pekárny v Soběslavi, okr. Tábor

RUDOLF KRAJÍC—LUDVÍK SKRUŽNÝ

1. Archeologický výzkum historického jádra města Soběslavi

V návaznosti na provedenou demolicí severní fronty náměstí v Soběslavi a v souvislosti s přípravou výstavby nových objektů v této části historického jádra města byl v roce 1986 proveden Muzeem husitského revolučního hnutí v Táboře, na uvolněné ploše 615 m², předstihový archeologický výzkum (obr. 1). Vedle několika dalších vrcholně až pozdně středověkých objektů (Krajíc, v tisku) byl na parcele domu č. p. 89 prozkoumán (chronologicky nejstarší) výrobní komplex, u něhož bylo možno provést detailnější historicko-archeologickou interpretaci, a to i s ohledem na poznání jeho původní podoby a funkce (obr. 2).

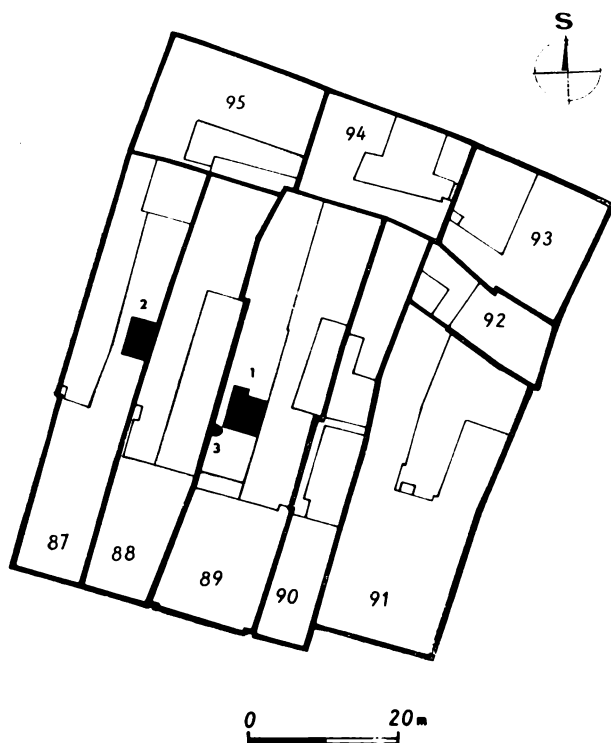
Obr. 1. Soběslav, okr. Tábor. Historické jádro města s opevněním a nejvýznamnějšími objekty: 1. „Smrčkův dům“ čp. 91, 2. hrad, 3. děkanský kostel sv. Petra a Pavla, 4. kostel sv. Václava, 5. náměstí. Černá plocha — výzkum Muzea HRH Tábor v roce 1986.

2. Popis objektů

Soustavu archeologicky zkoumaných objektů tvoří uzavřený komplex staveb, obsahující polozemnici, vybudovanou patrně v interiéru rozsáhlejší nadpovrchové zástavby, jejíž součástí byly i dvě pece s kamenými podezdívkami (obr. 3).

Objekt I/1 — polozemnice: její obdélníkovitá základna, orientovaná S—J, o rozměrech 460×310 cm, byla zahloblena 11–26 cm do podloží. Východní bok byl částečně porušen při stavbě novověkého objektu. U jihozápadního nároží bylo zjištěno schodovité vybrání podloží v ploše 130×40 cm, takže průchod do polozemnice od jihu zajišťovaly dva schody o výšce 10 cm. Po vnitřním obvodu stěn a uvnitř jižní části objektu byly odkryty čtyři kúlové jámy (obr. 3:a—d). Byly kolmo zahlobeny do podloží 10–43 cm, měly rovná dna a dosahovaly průměrů 40, 44, 20 a 30 cm.

Již při budování byla polozemnice uměle rozdělena na dvě části: při hloubení jámy pro zapuštění západní stěny byl uprostřed její severojižní délky ponechán dovnitř objektu vybíhající trojúhelníkovitý výstupek o délce 100 cm, maximální šířce 40 cm a výšce 40 cm. Toto rozdělení polozemnice na severní a jižní část bylo zachováno i při další úpravě interiéru, kdy bylo dno v linii, navazující východně na trojúhelníkovitý výstupek, sníženo o 16 cm. Objekt byl tímto způsobem rozdělen na jižní vyvýšenou část o rozměrech 200–210×310 centimetrů a severní se sníženou podlahou o rozměrech 260×310 cm. Severní část polozemnice patrně bezprostředně souvisela s výrobou v peci 2 (objekt I/3), neboť s ní byla propojena v severozápadním rohu a v okolí ústí pece byly na dně i stěnách polozemnice patrně roznesené uhlíky. Nad touto vrstvou byla celá polozemnice překryta mastnou světle šedou hlínou. Vyrovnávku terénu

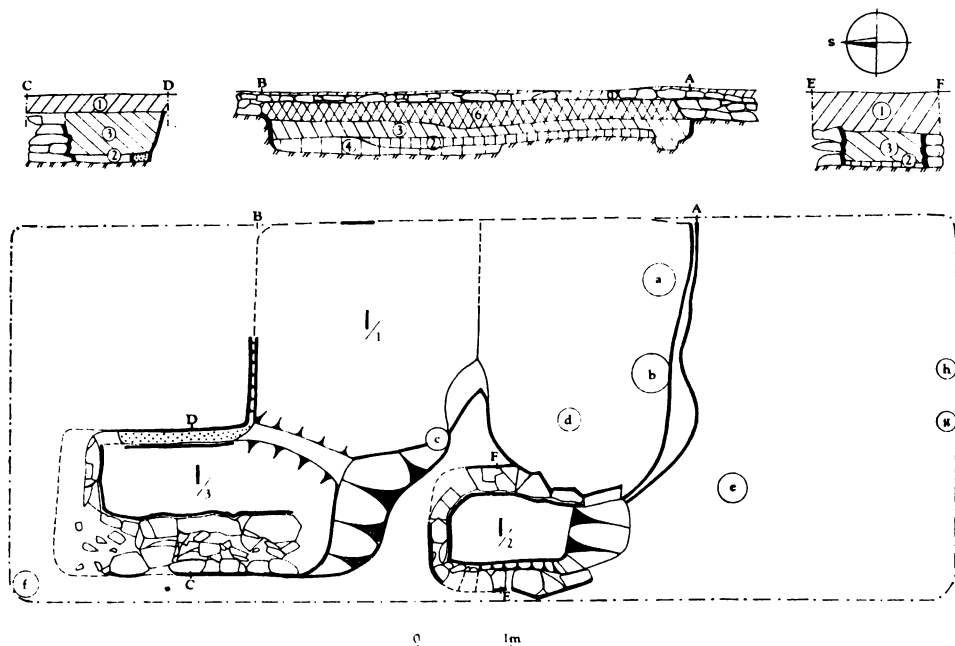

Obr. 2. Soběslav, okr. Tábor. Výřez části severní fronty náměstí, podle katastrální mapy, aktualizované v roce 1943. Černě vyznačeny vrcholně středověké objekty, odkryté archeologickým výzkumem v roce 1986. 1. pekárna, 2. sklep objektu z husitského období, 3. studna — odpadní jímka z 15.–16. století.

nad polozemnicí tvořila (po jejím zániku) hnědorezavá písčitá vrstva s valouny, na níž byla v mladším období vystavěna zeď novověkého objektu [Krajč 1986, 20]. Materiál, získaný ze dna polozemnice, obdobně jako ze dna a zásypu objektů I/1—2, datuje komplex do období kolem poloviny 14. století. Vně polozemnice, těsně u její západní stěny, byly v ose sever—jih postaveny za sebou dvě pece.

Objekt I/2 — pec 1: byla vybudována na obdélné základně a její spodní část byla zahloubena 40 cm do podloží. Západní, severní a východní stěna byly obloženy na sucho loženou kamennou plentou o šířce 20–30 cm. Na východní straně, v místě ústí do pece, zůstal zachován kolmo postavený plochý kámen o výšce 30 cm. Podle charakteru zásypu (bez výrazné kamenné destrukce, ale s mazanicí) se patrně jednalo o kamenou podezdívku pece, jejíž horní část měla hliněnou konstrukci. Pec dosahovala vnějších rozměrů 170×140 cm, vnitřních 140×90 cm. Téměř rovné dno se jižním směrem, tj. před ústím pece, mírně zvedalo a ve vzdálenosti 70 cm od paty vyzdívky dosáhlo úrovně povrchu. Dno bylo zaneseno 1–2 cm mocnou souvislou vrstvou uhlíků, na níž nasedala šedočerná hlína s uhlíky, promísená sypkou červenou destrukcí tělesa pece. Manipulační prostor pece byl situován těsně vedle vchodu do polozemnice. Ze zásypu pece byl získán nečetný keramický materiál, časově analogický existenci polozemnice.

Objekt I/3 — pec 2: měla podobný charakter jako pec 1: byla postavena vně polozemnice, byla stejně orientována a byla založena na obdélné základně. Na rozdíl od předchozí pece však dosahovala mnohem větších rozměrů a svým manipulačním prostorem byla přímo napojena na severní prostor polozemnice. Pec byla vybudována vně severozápadního nároží objektu

Obr. 3. Soběslav, okr. Tábor. Půdorys a řezy zahloubenými částmi objektů středověké pekárny. I/1: polozemnice, I/2: pec 1, I/3: pec 2, „a—h”: kulové jámy, čerchované: celkový půdorys pekárny; Popis vrstev: 1. skrývka, 2. černošedá s uhlíky, 3. šedočerná hlinitá s uhlíky, promísená sypkou červenou s hlínou s mazanicí, 4. vrstva 2 s výraznějším podílem uhlíků, 6. zelenohnědý písek s valouny ve výrovňávce objektů, tečkovaně/schodovitě opracované podloží.

I/1. Její spodní část byla opět zahloblena do podloží, a to až 60 cm. Vnější stěny základové jámy dosahovaly rozměrů 370×170 cm. Do tohoto zahlobení byla zabudována podpovrchová konstrukce, kterou v západní části tvořila 40–60 cm mocná zeď, stavěná z nasucho kladených, dovnitř lícovaných, kamenů. Protože u severního a východního boku pece vystupovalo na povrch skalnaté podloží, bylo ho využito jako náhrady za kamennou podezdívku a plenta byla proto vestavěna pouze do lícování severní části o mocnosti 18 cm, zatímco do východního boku nebyla zabudována vůbec a bylo zde pouze schodovitě vybráno a zarovnáno skalnaté podloží, vytvářející tak stupeň o šíři 20 cm a výšce 30 cm. Tímto způsobem byl vymezen vnitřní pracovní prostor pece o rozměrech 230×90 cm. Pec 2 tedy zachovávala světlost pece 1. Nadzemní konstrukce byla opět s největší pravděpodobností hliněná, protože jádro zásypu tvořila červenohnědá sypká hlína s několika přepálenými kameny. Rovné dno a mírně se zvedající předpecí byly zaneseny uhlíky. Pec 2 byla se severní částí polozemnice propojena v místě jejího severozápadního nároží, a to 120 cm širokým průchodem, který však ve formě zvýšeného „prahu“, tj. 15 cm vysokého podložního pasu, ponechaného mezi nimi, zabezpečoval základní oddělení obou objektů od sebe. Ze zásypu pece 2 byl získán materiál, datující ho do stejného období jako objekty I/1 a I/2.

Pro celkovou rekonstrukci výrobního komplexu polozemnice a dvou přílehlých pecí bylo podstatným zjištěním i odkrytí kúlových jam, které se nacházely jižním, jihozápadním a severozápadním směrem od objektů a lze důvodně předpokládat, že jsou to pozůstatky po povrchové konstrukci rozsáhlejší stavby, která zahrnovala uvedené zahlobené objekty I/1–3. Jedná se o kúlové jámy „f, g, h“, při čemž lze předpokládat, že při stavbě mladšího objektu III mohla být zničena další obdobná jáma (Krajíc 1986, 26). Kúlové jámy byly kolmo zahlobeny do podloží 10–26 cm, měly rovná dna a dosahovaly průměru 30–40 cm.

O tom, že prezentované zahlobené části objektů I/1–3 byly součástí většího stavebního komplexu, patrně uzavřeného povrchovou dřevěnou konstrukcí, svědčí především obvodové kúlové jámy, při čemž jámy „g, h“ byly zjištěny 300 cm jižně od polozemnice a měly zcela analogickou podpovrchovou konstrukci i zásyp jako jámy „a–e“. Navíc byla v prostoru, navazujícím jižně na objekty I/1–3 až ke kúlovým jamám „g, h“, tj. v ploše asi 300×400 cm, zjištěna na několika místech chronologicky shodná kulturní vrstva, která se nejvýrazněji (o mocnosti až 10 cm) projevovala na ploše asi 1 m² pod jihovýchodním nárožím mladší stavby (Krajíc 1986, obr. 4). Směrem severním od objektů I/1–3 ani jinde na zkoumané ploše nebyl obdobný, časově shodný, materiál vrcholného středověku získán.

Shora deskribovaná specifická zástavba parcely domu č. p. 89¹ se nacházela 20 m severně od fronty náměstí a zaujímalu plochu 10×4 m.

3. Materiál a stratigrafie

Archeologickým výzkumem polozemnice, pecí, kúlových jam a přílehlé kulturní vrstvy bylo získáno celkem 161 nálezů, z toho 15 kusů mazanice, polovina kamenného brousku a zbytek tvořily zlomky kuchyňské keramiky.

Určitelné keramické nálezy pocházejí z hrncovitých tvarů. Okraje byly formovány jako krátké šikmo vně vyhnuté a prosté, rozšířené a zaoblené, výrazně rozšířené a oboustranně seříznuté, rozšířené a římsovitě seříznuté, či mírně prožlabené s náznakem okruží. Na horní ploše jednoho z okrajů je zachována nepravidelná rytá jednoduchá vlnice. Málo četná výzdoba je zastoupena na

výduti těla hlubokými vodorovnými rýhami, případně kombinovanými s jednoduchou nepravidelnou rytou vlnicí. Keramika byla vyrobena obtáčením, z dobře plavené jemné hlíny se značnou příměsí slídy, byla však nepříliš kvalitně oxidačně pálena. Barva hlazeného povrchu dosahuje odstínů od černošedé a hnědé až po hnědočervenou. Na lomu jsou střepy, dosahující síly 3–6 mm, tmavě hnědé až šedočerné.

Objekty byly v mladším období zasypávány vrstvami, které obsahovaly keramické zlomky, charakteristické pro 15. století. Jednalo se o šedou a černou tenkostěnnou kuchyňskou a stolní keramiku, v níž jsou zastoupeny především hrnce, koflíky, misy a poklice. U okrajů převládají různě upravené modifikace ovalení. Povrch nádob je hlazen, někdy i leštěn a na podhrdlí či výduti je zdoben radélkem. Keramika byla vyrobena vytáčením a kvalitně redukčně pálena. V několika torzech jsou zastoupeny silnostěnné zásobnicovité tvary, vyrobené z obdobného materiálu jako tenkostěnná keramika. Soubor lze datovat do pokročilejšího 15. století. Z rozhraní této vrstvy a zásypu dna objektů I/1–3 bylo získáno několik střeptů, datovatelných do druhé poloviny 14.—počátku 15. století (především okruží).

Na základě rozboru archeologických nálezů i stratigrafických pozorování z objektů I/1–3 lze konstatovat, že polozemnice s pecemi byla v provozu v první polovině (ev. kolem poloviny) 14. století. Z následujícího období druhé poloviny 14. století pochází pouze několik zlomků keramiky, které byly překryty mocnými vyrovnávacími vrstvami 15. století, jež měly patrně souvislost s provozem v okolí mladšího objektu III (Krajč 1986, 27).

4. Historicko-archeologická analýza objektů a jejich funkční interpretace

Z hlediska snahy o rekonstrukci původní podoby a funkce prezentovaného komplexu objektů I/1–3 bylo podstatným zjištěním, že na parcele domu č. p. 89 byly vybudovány těsně u polozemnice v ose sever–jih za sebou dvě rozměrné pece. Polozemnice neměla obytný charakter. Jižní pec 1 byla obsluhována z prostoru nedaleko průchodu do polozemnice. Severní pec 2 zachovávala světlost i osovou orientaci pece 1, byla však značně delší, a i když bylo její těleso postaveno mimo polozemnici, byl objekt svým manipulačním prostorem uměle propojen se severní polovinou objektu I/1. Polozemnice byla záměrně interiérově členěna na jižní a severní část, z nichž severní polovina měla sníženou podlahu a na dně byly částečně rozneseny uhlíky, analogické nálezům z předpecního prostoru u objektu I/3. Na další vnitřní úpravu či součásti vybavení, případně s konstrukčními prvky, by mohly ukazovat kúlové jámy, zapuštěné pod úroveň podlahy po vnitřním obvodu a nedaleko zahlobených stěn. V polozemnici nebylo zjištěno samostatné topeniště. Zahlobený prostor I/1 a pece I/2 a I/3 byly součástí rozměrnější stavby, která pokračovala mimo uvedené objekty jižním směrem a byla ohraničena kúlovými jamami „g, h“. Plocha mezi polozemnicí a jižními obvodovými kúlovými jamami tak vytvářela další (povrchový) interiérový prostor, jehož dno tvořilo zarovnané podloží, překryté tenkou kulturní vrstvou z doby existence výrobního zařízení. Přestože východní stěna stavby byla porušena a zničena novověkými terénními úpravami, podařilo se zachytit část východního boku polozemnice, která pravděpodobně (i s ohledem na plošné vymezení kulturní vrstvy, jižně od polozemnice) vymezuje šířkovou hranici povrchové konstrukce. Lze proto důvodně předpokládat, že výrobní komplex byl nad povrchem vymezen obdélníkovitou stavbou 10×4 metry, vázanou obvodově na kúlové jámy „f, g, h“, přičemž je z konstrukčního hlediska (střechy) možno hypoteticky uvažovat i o souvislosti kúlových jam

„b, h“, které se v osovém zákrytu sever—jih nacházejí uprostřed šířkového rozměru objektu i jeho jednotlivých interiérových prostorů.

Komplex odkrytých objektů představuje s největší pravděpodobností výrobní okrsek s chlebovými pecemi, sloužícími k řemeslné produkci.

Protože je problematika definování a typologie chlebových pecí v odborné literatuře průběžně propracovávána, a to jak z hlediska archeologického, tak i historického a etnografického (Michna 1970, 68—78; Skružný 1963, 234—265; 1980, 221—242; Egyházy-Jurovská 1985, 209—220; tam uvedena další literatura), je na tomto místě vhodné uvést, že za kritérium pro určení popisovaného typu zařízení jako chlebových pecí je brána jejich konstrukce, větší rozměry a situování mimo dům (např. Michna 1970, 68). Vyjdeme-li však z dosavadních archeologických poznatků a pokusů o typologii těchto pecí tak, jak je to uváděno u objektů raně až vrcholně středověkých, zjistíme, že určité rysy jsou se soběslavskými pecemi shodné, jiné nikoliv.

Nejlépe by soběslavské výrobní objekty I/2—3 odpovídaly Michnovu typu I chlebových pecí, kde splňují pro zařazení předpoklady o zapuštění do terénu, nadzemním zakrytí, seskupování a situování mimo dům (Michna 1970, 68—74). Na rozdíl od tohoto členění jsou však pece ze Soběslavi značně větších rozměrů. Prostorově rozměrnější pece typu II (Michna 1970, 74), jejichž užívání se obecně klade do období 13.—14. století (Michna 1970, 75; Egyházy-Jurovská 1985, 218), jsou uváděny jako objekty budované mimo dům, vždy zastřešeny a kromě velikosti (až do 3 m) jsou charakterizovány jako nadzemní zařízení s upraveným dnem, někdy na podezdívce z cihel či kamenů (Michna 1970, 74). Z uvedeného vyplývá, že ani toto typologické zařazení nelze na soběslavské pece jednoznačně aplikovat. Ty sice měly podezdívku, ale ta byla zabudována do zapuštěné podpovrchové části (bez vyložení dna speciálním materiálem, ale se zarovnaným a silně propáleným podložím) a nad terénem měly pece hliněnou konstrukci. Z archeologických poznatků lze konstatovat, že chlebové pece ze Soběslavi, datované do období kolem poloviny 14. století, tj. na rozhraní, kdy se uvádí postupné vyznívání starších typů pecí (I) a častější výskyt povrchových zařízení (II), nesou některé znaky obou typů a společné rysy jsou v situování mimo dům pod přístřeškem, a jejich značné rozměry s konstrukcí, charakteristickou pro chlebové pece. Jednalo se patrně o regionální aplikaci obecně používané technologie, při čemž byla i konstrukce výrobních objektů a nejbližšího okolí (zázemí) podřízena místním podmínkám a tradicím.

Podporou pro historicko-archeologickou interpretaci zjištěných objektů jako výrobního zařízení pro rozsáhlejší pekařskou produkci, jsou nejen fakta archeologická (seskupování pecí, značné rozměry, situování mimo dům, konstrukce), ale i historická, neboť se v dobových pramenech písemné povahy uvádí, že ve 14. století stávaly na náměstí v Soběslavi tzv. „chlebnice“ (Lintner 1941, 12), či „pekařské krámy“ (Cikhart 1907, 29). V urbáři zboží Rožmberského se pro Soběslav k roku 1379 přímo uvádí: „Item pannilubium solvit annuatim II sexag.“ (Truhlář 1880, 17).

Protože s distribucí, prodejem a směnou hotových výrobků bezprostředně souvisela jejich průběžná produkce (zvláště jednalo-li se o řemeslo potravinářské), lze uvažovat o tom, zda uvedené písemné zprávy nemohly mít historickou souvislost s námi odkrytými objekty, přičemž by výroba jako provozně technologická složka řemesla byla situována do hloubky parcely a vlastní dům, tj. obytná stavba, včetně směnného využívání („chlebnice“) by navazoval jižním směrem k náměstí, kde spoluvytvářel severní čelní frontu zástavby tak, jak je doloženo v písemných pramenech (Lintnerovi 1933, 78—80).

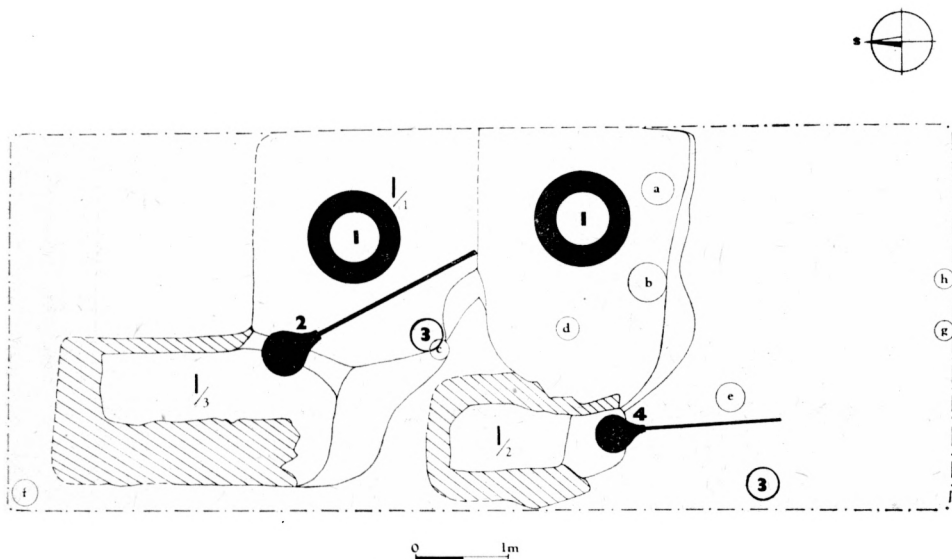
5. Rekonstrukce výrobního procesu a objektů (ikonografické materiály a etnografické paralely)

Při pokusu o rekonstrukci pekárny, zkoumané na parcele č. p. 89 v Soběslavi, je nutno vycházet ze skutečností, které zjistil archeologický výzkum mírně zahloubených částí pracovního objektu provozovatele, ze situování a velikostí chlebových pecí a z potřeb vybavení pekařské dílny. Ještě nedávná praxe malých živností umožňuje předpokládat, že k vybavení středověké soběslavské pekárny patřily: zásoba mouky přibližně na týdenní provoz², palivové dřevo na dva dny³, chlebové lopaty na sázení chleba do pecí⁴, nejméně dvě díže s kopisty na zadělávání těsta⁵, škopek s vodou a víchem v sousedství pece⁶, police na uložení chlebů před a po upečení⁷, pracovní stůl na přípravu bochníků⁸ (obr. 4).

Rekonstrukční podoba pekařské dílny ze Soběslavi může vycházet ze čtyř variant, z nichž se jako nejpravděpodobnější jeví varianta 1.

Varianta 1 (obr. 5): předpokládá uzavření celého dílenského prostoru roubenou konstrukcí s vazbou na úhel a se vchodem, umístěným v jižní stěně. Technicky bylo snazší budovat východní stěnu objektu na povrchu terénu nad hranou zahloubení polozemnice, než na jejím dně a překonávat tak interiérové (archeologicky doložené) nerovnosti. Severní stěna pekárny probíhala pravděpodobně hned za severním uzávěrem pece 2. Západní stěnu lze rekonstruovat vazbou na křivou jámu „f“. Jižní stěna pekárny se nacházela 300 cm jižně od ústí pece 1, což bylo logické i z provozního hlediska (sázení chlebovou lopatou minimálně 200 cm dlouhou). Tento jižní povrchový prostor mohl být vhodně využíván i jako skladovací plocha pro pytle s moukou.

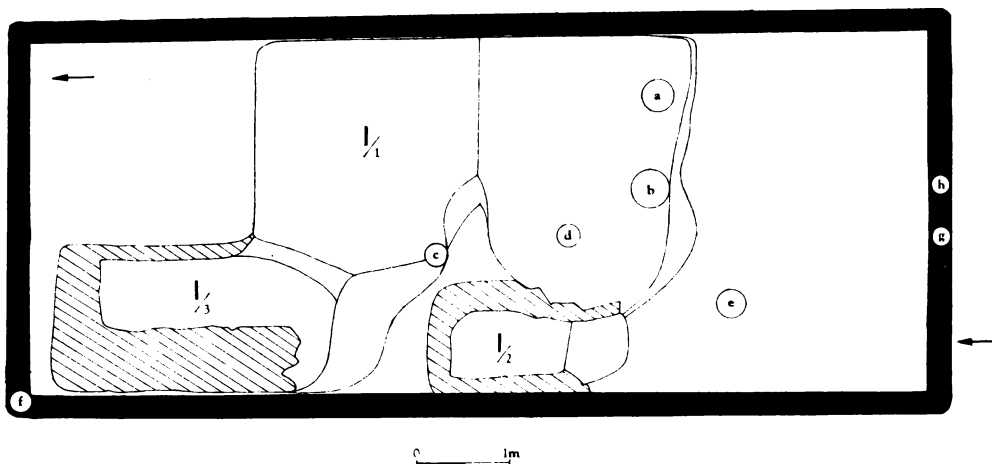
Varianta 2 (obr. 6): předpokládá vysunutí těles obou chlebových pecí zcela nebo zčásti za hranice západní obvodové stěny pekárny. Severní stěna by v tomto případě byla za závěrem pece 2 jako u varianty 1, východní stěna by probíhala na vnějším obvodu zahloubené části polozemnice a analogicky ja-

obr. 4. Soběslav, okr. Tábor. Zařízení a vybavení středověké pekařské dílny: 1. díže, 2. chlebová lopata min. 250 cm dlouhá, 3. škopek s víchem a vodou, 4. chlebová lopata min. 200 cm dlouhá.

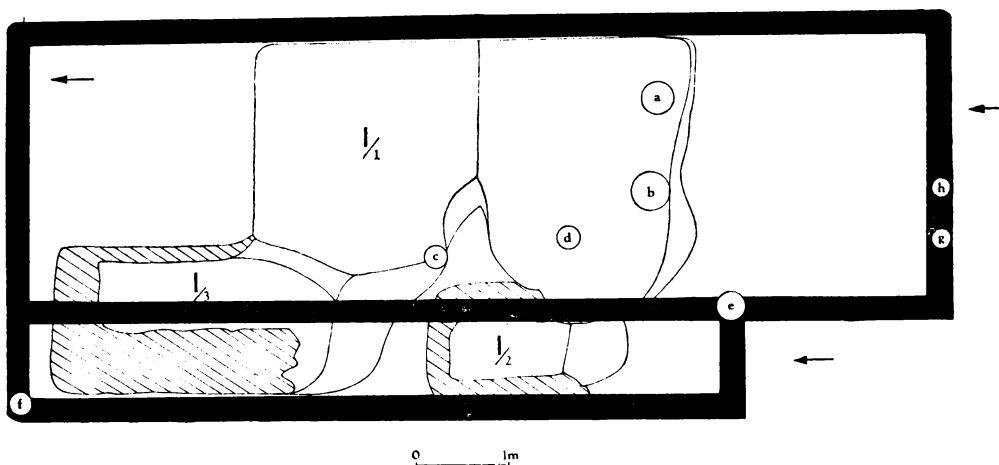
ko u varianty 1 by byla řešena i vázanost jižní obvodové stěny na kůlové jámy „g, h“. Stavba mohla být kryta sedlovou střechou se svisle bedněným štítem nebo (jako u varianty 1) valbovou střechou s prodlouženou stěnou na západní straně, kryjící obě pece. Zápraží mohlo být chráněno z boku (např. před návějemi sněhu) lehkou stěnou z kulatiny a na jižní straně, proti ústí pece 1, dveřmi. Při vysunutí pecí mimo objekt pekárny by však došlo ke zmenšení interiérového prostoru pro uložení dřeva, zásob mouky a podobně.

VARIANTA 1

Obr. 5. Soběslav, okr. Tábor. Studie k rekonstrukční variantě 1 soběslavské pekárny.

VARIANTA 2

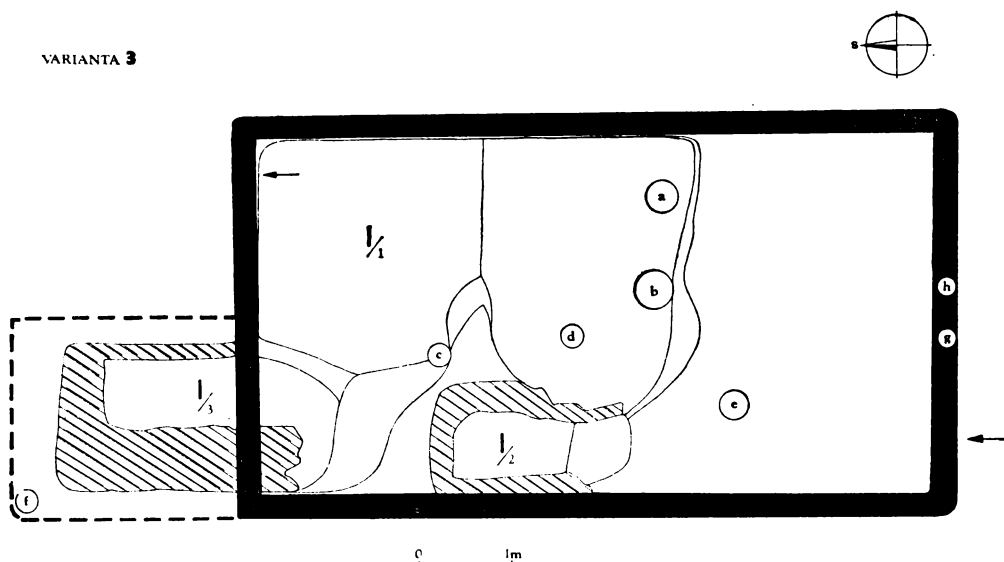

Obr. 6. Soběslav, okr. Tábor. Studie k rekonstrukční variantě 2 soběslavské pekárny.

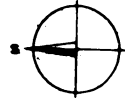
Varianta 3 (obr. 7): je možno ji předpokládat teoreticky, ale reálně se nejeví pravděpodobnou pro velké omezení skladovacího a pracovního prostoru pekárny. V tomto případě by severní, východní a jižní stěna stavby probíhaly po horních okrajích zahloubené části objektu I/1 tak, že severní polovina pece 2 by zůstala vysunuta vně, tj. za obvod provozovny. Vzniklé hluboké severní zápraží by chránila valbová střecha, jejíž konstrukci mohly odlehčovat sloupky, z nichž jeden mohl spočívat v kúlové jámě „f“ a druhý, podložený jen plochým kamenem, mohl stát na úrovni terénu. Pod severním přístřeškem mohla být složena i větší zásoba dřeva, ale přístup do přístřešku by vyžadoval prolomení dveří do severní stěny.

Varianta 4 (obr. 8): umožňuje tři řešení, z nichž nejpravděpodobnější je varianta 4a. Ta předpokládá uzavření severní zahloubené části polozemnice s pecí 2 roubenou konstrukcí a ponechání otevřené jižní části s pecí 1, krytou jen valbovou střechou. Tato stavba by pak sestávala z jižní letní pekárny,⁹ z níž by se vstupovalo do severního roubeného objektu dveřmi, umístěnými nejspíše při jihovýchodním nároží. Pracovní a uzavíratelný skladovací prostor by byl značně omezen a prostorově zmenšen (jen na severní část pekárny). Méně pravděpodobné se jeví řešení variantou 4b, při níž by byl celý uzavřený prostor pekárny přepažen vnitřní příčkou, spojující východní a západní stěnu na hraně zahloubení severnější části. Předělování prostoru by v tomto případě bylo nesnadno proveditelné a neúčelné, což platí i pro varianty 4a—4c. Varianta 4c předpokládá vybudování zimního provozu dílny v roubené jižní části pekárenského komplexu, a letního provozu v severní části, kryté jen střechou, spočívající na nosných kúlech při severozápadním a severovýchodním nároží. Dveře by pravděpodobně byly opět při jihovýchodním rohu roubené stavby.

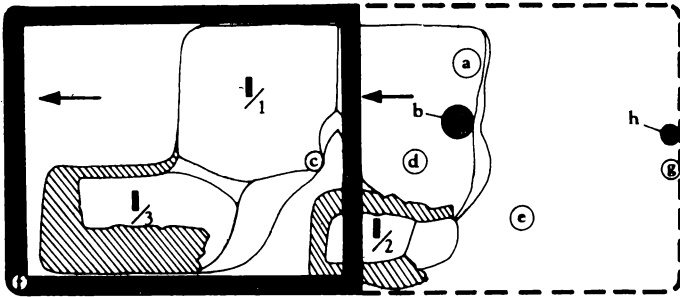
Objekt soběslavské pekařské provozovny by bylo možno rekonstruovat i jako rozsáhlý (10×4 m) zastřešený prostor s otevřenými stěnami. Tento rozměrný objekt by však mohl plnit svoji funkci pouze v teplých měsících roku. V zimě a chladných měsících roku by pak musel být provoz pekařské dílny přestěhován do teplého uzavřeného prostoru, kde probíhal výrobní cyklus od

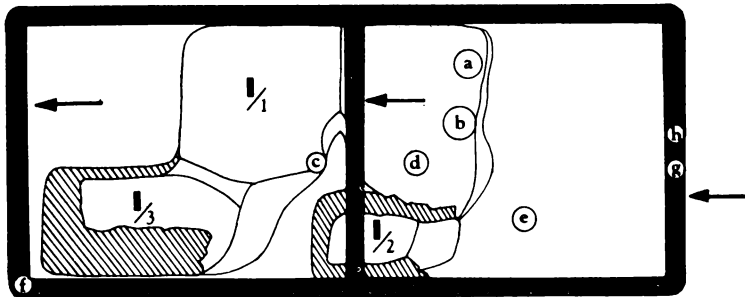
Obr. 7. Soběslav, okr. Tábor. Studie k rekonstrukční variantě 3 soběslavské pekárny.

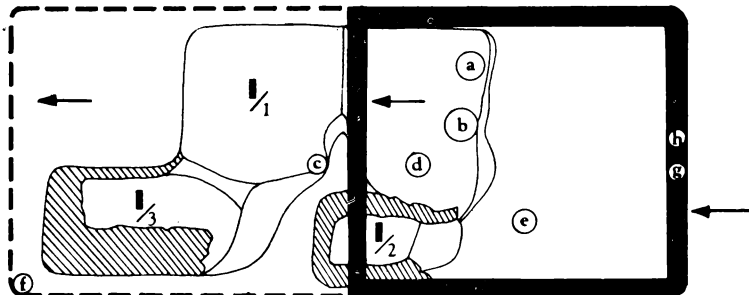
VARIANTA 4a

VARIANTA 4b

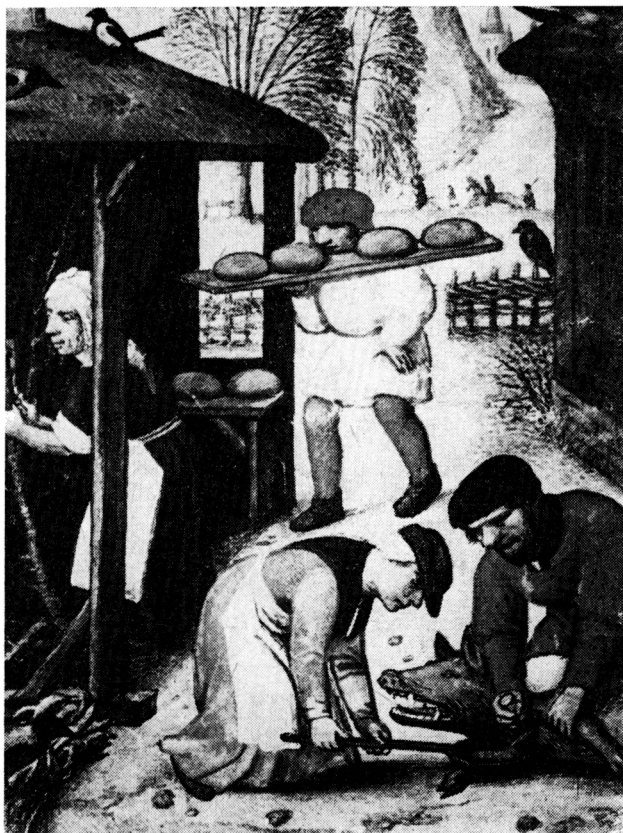

VARIANTA 4c

0 1m

obr. 8. Soběslav, okr. Tábor. Studie k rekonstrukčním variantám 4a–c soběslavské pekárny.

Obr. 9. Pečení chleba v kalendariu ze 16. století (podle Blum 1982 128).

Das übliche Handwerk der Weiß-Bäcker/nach dem Wandel-Buch derrer Bäckers-Knecht.

1.
Nicht auf zu aller Zeit/
Du Wasser und zu Lande
Du Feld und grüner Haid.
Fühst du Bäckers Knecht all
In Städten, hohen Berg und Thal/
Hochlobens werth ist seyn,

2.
Sturm / Winden / Krausen / Wind/
Sag ob vom Ungerichte
D' Bäckers Knecht nur geschmeint;
Wird man den und all Traurigkeit/
Doch nützlich ich mich regt und allzeit/
Wie sich das Bäckers Knecht.

3.
Ein Bäckers Knecht ungleich
Sich eines Handwerks allzeit
Täglich erheut ihm
Doch er dadurch nicht wohl bekant
Ja gar viel schmerz / Arbeit und Lang
Sticht er auf frischen Brot.

4.
Von Bäckern wird in der gepreist
Wo nur in der Stadt kommen
Brot ihr man und bereut
Brot Knecht man und erregt
Der Bäckers Knecht ist prae frust
Man rühmt sie allzeit.

Obr. 10. Výroba a pečení chleba ve městě na vyobrazení z roku 1716 (podle Jacobeit 1985, obr. 229).

Obr. 11. Soběslav, okr. Tábor. Jižní část polozemnice a pec 1 po vybrání na parcele domu čp. 89. Pohled od západu.

Obr. 12. Soběslav, okr. Tábor. Odkrytá část polozemnice a situování pecí 1 a 2 za sebou na parcele domu čp. 89. Pohled od jihu. Na obr. 1—12 participovali: R. Krajíc, L. Skružný, A. Pechová, B. Králová, R. Adamec.

zadělávání chlebového těsta až po naporcování chlebových pecnů. Odtud by je pak museli nosit na dřevěných deskách k pečení v pecích pod přístřeškem, tak jak je to patrné ve vyobrazení např. v kalendariu ze 16. století (Blum 1982, 128). Pečení chleba v pecích, umístěných mimo obydlí, je doloženo jak archeologickými, tak etnografickými výzkumy (Skrůžný 1963; 1980). Shora uvažovaná otevřená pekárna by byla stavbou sezónní, zabírala by příliš velkou plochu parcely, byla by náročná stavebně a její konečný ekonomický efekt by byl minimální. Zimní zastřešená pekařská dílna by pak musela být v domě pekaře, nebo na jiném místě parcely, kde však reliktů dalších, chronologicky shodných objektů, zjištěny nebyly.

Závěrem lze poukázat na to, že vybudování středověké pekařské dílny na parcele domu č. p. 89 v Soběslavi bylo z hlediska konstrukčně provozního provedeno nepříliš odborně,¹⁰ a proto se jeví jako nejpravděpodobnější rekonstrukční řešení varianty 1. Podle archeologických poznatků i etnografických analogií měl objekt charakter provozně výrobní a stál odděleně od obytného prostoru na uvedené parcele.¹¹

6. Shrnutí poznatků

Osídlení 14. století bylo archeologicky doloženo na parcele domu č. p. 89 a odkryté objekty i chronologicky současné kulturní vrstvy respektovaly svou orientací i plošným rozsahem původní parcelační linií, patrnou ještě na zaměření lokality z roku 1828 (obr. 2). Výzkumem byl v hloubce 20 m severně od jižní hrany parcely zjištěn vrcholně středověký výrobní okrsek, zabývající se pekařstvím ve městě. Archeologické poznatky nevylučují možnost podpořit dobové informace o existenci a situování řemeslné produkce (tj. výrobu a prodej pekařských výrobků) ve městě Soběslavi v období vrcholného středověku, a to do prostoru kolem náměstí.

Poznámky

- 1 Její jižní úsek nebylo možno pro novověké zásahy do terénu prozkoumat, ale jistě tvořila sídelně i provozně ekonomickou jednotu s archeologicky odkrytými objekty.
- 2 Mouka byla uložena v pytlích, neboť ty jsou skladnější a je s nimi snazší manipulace, než s moukou, uloženou v kadlubové moučnici nebo moučnici z prken, vázaných do sloupkové konstrukce (Stránská 1963, 271–333).
- 3 Hlavní zásoba palivového dřeva byla uložena jistě na jiném místě protáhlé gotické parcely a do pekárny byla přinášena denní zásoba k prosušení. Dřevo, které v dílně celý den prosychalo, bylo zčásti naloženo ještě do teplých chlebových pecí, kde dokonale proschlo, zbytek byl připraven k přikládání v blízkosti pece a čerstvě přinesené dřevo bylo naskládáno na jeho místo, nejspíše na klenby pecí 1 a 2. Vlhké dřevo bylo nežádoucí, protože nedokonale hořelo a zpomalovalo rychlost rozpálení pece.
- 4 Délka chlebové lopaty u pece 1 byla minimálně 200 cm, u pece 2 minimálně 250 cm.
- 5 Díže měla tvar komolého kužele o spodním průměru nejméně 100 cm. V pekárně musel být na jejím obvodu ponechán dostatečně velký prostor, aby se zde mohla pohybovat osoba, mísicí těsto dřevěným kopístem, a obcházející díži střídavě ve směru a proti směru hodinových ručiček.
- 6 Škopek se smetákem je vidět například poblíž chlebové pece, umístěné na soklu, ve vyobrazení z roku 1716 (Jacobelt 1985, 195, obr. 229), kde je umístěn vedle rozměrné rohože, spletené z proutí, na níž jsou ukládány chleby k pečení (obr. 9).
- 7 Police mohly být, a pravděpodobně i byly, přenosné, snadno odstranitelné a víceúčelové. Mohly spočívat na kolících, které byly zasunovány do otvorů, vyvrtných do roubených stěn pekárny. Přenosná deska takové police s chleby mohla být do-

nesena až k peci a po upečení znovu na ni poukládány a pak stejným způsobem transportovány do krámu pekaře nebo na trh. Vyobrazení takové desky s chleby, přinášené na levém rameni mužem až k chlebové peci, je vidět v kalendariu ze 16. století (Blum 1982, 128) (obr. 10). O tom, jak vypadaly hotové výrobky — pecny chleba — si lze učinit konkrétní představu z unikátního archeologického nálezů v Olomouci, který poskytl 17 kusů bochníků (Bláha 1984, 157—158).

- 8 Pracovní stůl na přípravu chlebů mohl sestávat ze dvou přenosných stojek, na které byly položeny dvě až tři desky o šíři 20 cm, jak jsou patrné na vyobrazení z roku 1716 (Jacobeit 1985, 195, obr. 229). Stůl byl snadno rozebíratelný a jeho desky mohly sloužit i na uložení chlebů před i po upečení. V soběslavské dílně mohl takový stůl spočívat částečně na tělese pece 1, částečně na stojkách, vsazených do kulových jamek „c, d“. Jako pracovní stůl mohl sloužit i speciálně upravený poklop díže.
- 9 V teplém období roku by těsto vykynulo i v díži, stojící venku.
- 10 Sazení chlebů do pece 2 i jejich vyjímání bylo znesnadněno předpecním žebrem (podložním pasem) a na jižní stěně rostlým terénem, ponechaným za závěrem pece 1.
- 11 Podle etnografických analogií mohli v zimních měsících v prostorách pekařské dílny nocovat učňové a tovaryši.

Literatura

- Bláha, J. 1984: Přehled důležitějších záchranných akcí oddělení historicko-archeologického průzkumu při OSSPOP v Olomouci za rok 1984, Okresní archiv v Olomouci, 157—158.
- Blum, J. 1982: Die bäuerliche Welt. Geschichte und Kultur in sieben Jahrhunderten. Verlag C. H. Beck. München.
- Cikhart, R. 1907: Město Soběslav. Soběslav.
- Jacobeit, S. a W. 1985: Illustrierte Alltagsgeschichte des deutschen Volks 1550—1810. Urania-Verlag Leipzig, Jena, Berlin.
- Egyházy-Jurovská, B. 1985: Středověké pece na pečení chleba vo Veľkom Grobe (okres Galanta), AH 10, 209—220.
- Krajíc, R. 1986: Soběslav 1986. Nálezová zpráva AÚ ČSAV Praha, čj. 1 127/86.
- Krajíc, R. v tisku: Archeologický výzkum historického jádra města Soběslavi, Husitský Tábor 10.
- Lintnerovi, J. a J. 1933: Dějiny Soběslavských domů (dům č. p. 89 a 90, čís. staré 88 a 89, čís. z roku 1785 100 a 101), Zvěsti, 78—80.
- Lintner, J. 1941: Pět set padesát let města Soběslavi (1390—1940). Soběslav.
- Michna, P. 1970: Vzájemný vztah pecí chlebových a pecí vyhřívacích na staroslovanských a raně středověkých sídlištích, Příloha VVM XXII č. 3, 68—78.
- Skrůžný, L. 1963: Příspěvek k třídění a chronologii slovanských otopných zařízení na území ČSSR, PA LIV, 234—265.
- Skrůžný, L. 1980: Několik poznámek k otázce vývoje a funkce pece ve slovanských, středověkých a novověkých objektech i mimo ně, AH 5, 221—242.
- Stránská, D. 1963: Dlabané zásobnice a truhly českého lidu. Vznik a počátky Slovany IV, Praha, 271—333.
- Truhlář, J. 1880: Urbář zboží Rožmberského z roku 1379. Praha.

Zusammenfassung

Die Untersuchung einer mittelalterlichen Backstube in Soběslav, Kr. Tábor

Im Zusammenhang mit der Demolierung der Nordfront des Stadtplatzes von Soběslav und der Vorbereitung neuer Bauobjekte, wurde auf der freigewordenen Fläche des historischen Stadtkerns vom Museum der revolutionären Husitenbewegung in Tábor

im Jahr 1986 eine archäologische Vorsprungs-Untersuchung unternommen (Abb. 1). Außer anderen hochmittelalterlichen Objekten wurde auf der Parzelle des Hauses K. — Nr. 89 ein in die Zeit um die Mitte des 14. Jahrhunderts datierter Produktionskomplex untersucht (Abb. 3). Die in 20 m Tiefe der Parzelle (d. i. nördlich des Platzes — Abb. 2.) festgestellte Betriebs — und Erzeugungskomponente bestand aus zwei geräumigen Brötöfen [Objekte I/1 und I/2], die außerhalb des eingetieften Arbeitsraums — einer Grubenhütte (Objekt I/3) — aufgestellt waren, welche weiter südlich noch um einen Oberflächenraum erweitert war. Insgesamt nahm dieser Produktions- und Betriebsteil eine 10×4 m große Fläche ein, wobei man nach archäologischen Erkenntnissen und ethnographischen Parallelen (Abb. 4.) auch die ursprüngliche Baugestalt des Komplexes bestimmen kann (Rekonstruktionsvarianten 1—4 auf Abb. 5.—8.), der als Bäckerwerkstatt interpretiert wird. Zu dieser handwerklichen Tätigkeit blieben zeitgenössische schriftliche Berichte erhalten, die hier „Backstuben“ oder sog. „Brotläden“ belegen.

Mit der Produktionskomponente, die auf einem Teil der Parzelle des Hauses K. — Nr. 89 untersucht wurde, hing zweifellos eine weitere Verbauung zusammen, deren Kern Wohn- und eventuell Handelszwecken (Verkauf und Tausch) diente. Sie lag im Südteil der Parzelle und bildete eines der Objekte an der nördlichen Giebelseite des Platzes.

Abbildungen:

- 1 Soběslav, Kr. Tábor. Historischer Stadtkern mit Befestigung und den wichtigsten Objekten: 1. „Smrčkův dům“ K. — Nr. 91, 2. Burg, 3. Dekanskirche St. Peter und Paul, 4. St.-Veit-Kirche, 5. Platz. Die schwarze Fläche deutet die Untersuchungen des MHB Tábor im Jahr 1986 an.
- 2 Soběslav, Kr. Tábor. Ausschnitt eines Teils der Nordfront des Platzes nach der im Jahr 1943 aktualisierten Katasterkarte. Die schwarz bezeichneten hochmittelalterlichen Objekte wurden bei der archäologischen Erforschung im Jahr 1986 freigelegt. 1. Backstube, 2. Keller eines Objekts aus der Hussitenzeit, 3. Brunnen — Abfallgrube aus dem 15.—16. Jahrhundert.
- 3 Soběslav, Kr. Tábor. Grundriß und Schnitte durch die eingetieften Teile der Objekte der mittelalterlichen Bäckerei, I/1: Wohngrube, I/2: Backofen 1, I/3: Backofen 2, „a—h“: Pfahlgruben, strichpunktiert Gesamtgrundriß der Bäckerei; Beschreibung der Schichten 1. Abraum, 2. Schwarzgrau mit Kohlen, 3. Grauschwarz lehmig mit Kohlen, durchmischt von lockerem roten Lehm mit Mauerlehm, 4. Schicht 2 mit markanterem Kohlengehalt, 6. Grünbrauner Sand mit Geröll in der Planierung der Objekte, punktiert das stufenartig bearbeitete Liegende.
- 4 Soběslav, Kr. Tábor. Einrichtung und Ausstattung der mittelalterlichen Backstube: 1. Backtrog, 2. Mindestens 250 cm lange Brotschaufel, 3. Kübel mit Strohwisch und Wasser, 4. Mindestens 200 cm lange Brotschaufel.
- 5 Soběslav, Kr. Tábor. Studie zur Rekonstruktionsvariante 1 der Bäckerei.
- 6 Soběslav, Kr. Tábor. Studie zur Rekonstruktionsvariante 2 der Bäckerei.
- 7 Soběslav, Kr. Tábor. Studie zur Rekonstruktionsvariante 3 der Bäckerei.
- 8 Soběslav, B. T. Studie zu den Rekonstruktionsvarianten 4a—c der Bäckerei.
- 9 Brotbacken in einem Kalendarium aus dem 16. Jh. (nach Blum 1982, 128).
- 10 Herstellung und Backen des Brotes in der Stadt nach einer Abbildung aus dem Jahr 1716 (nach Jacobeit 1985, Abb. 229).
- 11 Soběslav, Kr. Tábor. Südteil der Wohngrube und Backofen 1 nach dem Ausnehmen auf der Parzelle des Hauses K. — Nr. 89. Blick von Westen.
- 12 Soběslav, Kr. Tábor. Freigelegter Teil der Wohngrube und Situation der Backöfen 1 und 2 hintereinander auf der Parzelle des Hauses K. — Nr. 89. Blick von Süden.

An den Abb. 1—12 nahmen teil: R. Krajč, L. Skružný, A. Pechová, B. Králová, R. Adamec.

